

izaći iz matrice čitanja jednog djela i upisati ga ne samo u prostor i vrijeme nego i u opus, pogotovo onaj njegov dio koji se ciklizira. I ne samo to, od tuda se otvaraju mogućnosti transtekstualnosti ne samo na razini fabule već i u odnosu na pozicioniranje pripovjedača, način upisivanja povijesti u tekst, a onda i mjesto na kojem se proizvodi autorski obilježeni ironijski sloj. To bi onda, mislim, bilo mjesto s kojeg bismo se opet mogli vratiti prethodnim simpozijima i još jednom čitati tekstove koje smo već čitali, ovoga puta s upisom autorskog opusa kao teorijske komponente koja će još šire osvijetliti, da tako kažem „fenomen Andrić“, ili, ako govorimo iz prije spomenute druge perspektive čitanja „znak Andrić“.

Branko Tošović (Grac)

7. Na SIMPOZIJUMU je bilo nekoliko cjelina koje su uspješno obrađene. Referenti, njih 104 (koliko je bilo na programu), pridržavali se okvirnih tema i naslova prijavljenih izlaganja. Diskusije je bile plodne i korisne. Razgovarali smo i o tome da li će poslije ovoliko simpozijuma i zbornika ostati materijala za dalja proučavanja Andrića. Kazao sam da će i za dvjestu godina biti dovoljno građe za njegovo istraživanje.

8. Pitanje NARACIJE je centralno u ovom romanu pa je stoga postalo i dominantna simpozijuma. O priči, pričanju u AVLIJI imali smo niz lijepih priloga. Ali ipak nedostaju neke stvari, kao što je, recimo, tumačenje kompozicije, strukturna analiza toka pripovijedanja. Stalno se govori o tome da je Andrićeva naracija čitav sistem, ali kako se ona realizuje, kako se dinamizira, kako se strukturira njen ritam – na ta pitanja nismo dobili precizan odgovor. U tumačenju autonaracije, koja je istaknuta kako poseban problem, uglavnom je govoreno o autorskom „ja“. Izostala je analiza narativne toponimije, što je i lingvističko, i književno pitanje. Fenomen šapata i ćutnje je dotaknut, ali nije duboko zaoran. Nije analiziran motiv dana i noći, svanjanja i smrkavanja itd.

9. Kada je u pitanju recepcija, ima niz stvari koje je trebalo elaborirati. Za ovakav skup dosta je teško izgraditi cjelovit recepcijski sistem budući da je potrebno dosta toga detaljno istražiti (ko je pisao, kako je pisano, gdje i kada). Ja imam priličnu literaturu o Andriću i u njoj sam našao 25 radova isključivo posvećenih PROKLETOJ AVLIJI. Vrlo su rijetke monografije (Džadžićeva i Filipovićeva). U toj literaturi tri su rada posvećena tamnici. U prilogima se razmatra prostor i vrijeme, ali najviše priča i pričanja. Po jedan rad je posvećen nastajanju romana, divergenciji (teorijski dosta interesantna studija), legendi, smrti, mudrosti, neimenovanom mladiću, Čamilu, žanru („žanrovskoj svađi“). Uvode, predgovore ili pogovore (izuzev Nemčevog predgovora uz 4. tom edicije Školske knjige), nisam uzimao u obzir, iako, ima izvanrednih predgovora, recimo Mihizov. Kada su Andriću, prema kazivanju Siniše Paunovića, kazali da će

Borislav Mihajlović Mihiz napisati predgovor za Zadrugino izdanje PROKLETE AVLIJE, zamolio je da „ne pravi one svoje stilske bravure“. Međutim, predgovor je pohvalio: „I da vidite, napisao je dobro“.

10. Malo smo zaboravili i vrlo rijetko smo spominjali Andrićev korpus, jedini korpus ovog pisca, pomoću koga se mogu pretraživati tekstovi, dobijati rezultati u obliku rečenica, ne narušavajući autorska prava. Do sada smo u Gralis korpus unijeli sve dostupne tekstove objavljene do 1941. godine: književna djela, doktorsku disertaciju, publicistiku i ličnu prepisku. Tu su, između ostalog, romani NA DRINI ČUPRIJA (u originalu na srpskom i u prevodu na njemački, ruski, bugarski, makedonski i slovenački; bjelorusku verziju sam dobio iz Minska, ali nikako da joj pridem), TRAVNIČKA HRONIKA (na srpskom i na njemačkom), PROKLETA AVLIJA (na srpskom). Vrlo je važno da globalnu temu „Ivo Andrić u evropskom kontekstu“ realizujemo i u njegovom korpusu, pogotovo što infrastruktura Gralisa omogućuje da se međusobno povezuju svi slovenski jezici i njemački. Bilo bi dobro da do narednog simpozijuma unesemo njemačku i rusku verziju PROKLETE AVLIJE. Mislim da je važno, ne samo na jezičkom i književnom već i širem kulturološkom planu, da osnovne Andrićeve tekstove imamo u Gralisku na svim slovenskim jezicima. Jer korpus je, to stalno potenciram, srce Andrićevog projekta.

11. Rekao bih nešto i o edukativnom dijelu našeg projekta, odnosno o tome koliko je Andrić zastupljen u nastavi saradnika na Projektu. Što se Graca tiče, ja sam počeo posljednjih godina da Andrića uvodim u nastavu. Tako je tema posebnog seminara bila NA DRINI ČUPRIJA (ljetnji semestar 2012), TRAVNIČKA HRONIKA (zimski semestar 2012), PROKLETA AVLIJA (ljetnji semestar 2014), ZNAKOVI PORED PUTA (ljetnji semestar 2015), a u zimskom semestru 2015/2016 predviđena je GOSPOĐICA. Cilj je da se kroz nastavu zainteresuju studenti za Andrićevo stvaralaštvo i da ga proučavaju. Kako se to radi(lo)? Prvi mjesec se čita dio po dio romana, zatim svako izvještava o svojim zapažanjima. Na kraju se biraju konkretne teme i pišu seminarski radovi. Najboljim studentima predlaže se nastup na Andrićevom simpozijumu.

12. Očekivao sam da će se PROKLETA AVLIJA mnogo više smjestiti u Andrićev tamnički ciklus. Nažalost, gotovo da nismo imali takvih priloga. Malo sam proučavao taj ciklus i došao do zaključka da postoji 14–15 tekstova koji mu pripadaju. On počinje još 1918. EX PONTOM, zatim dolaze NEMIRI (1919), PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI (1924), ISKUŠENJE U ČELIJI BR. 38 (1924), U ZINDANU (1924), JULSKI DAN [JEDAN DAN U SARAJEVU KRAJEM 1878] (1928), ZANOSI I STRADANJA TOMA GALUSA (1931), PORUČNIK MURAT (1938), NA SUNČANOJ STRANI (1952), SUNCE (1952), odlomak NA LANCU iz romana OMER-PAŠA LATAS (1956), U ČELIJI BROJ 115 (1960), ZVONO (1960). Pošto je umjetnički vrhunac ciklusa PROKLETA AVLIJA (1954), koju je Andrić nosio sedamnaest godina (a još 1918. je imao ideju da je napiše), očekivao sam da će se ovaj roman više tumačiti u tom kontekstu, posebno u utvr-

divanju geneze tamničkog ciklusa. Diskutovali smo o tome da li bi bilo PROKLETE AVLIJE bez Maribora, ali odgovora na to pitanje nema bez šireg elaboriranja.

Malo je bilo analiza PROKLETE AVLIJE u odnosu na druge romane koji kao temu imaju zatvor kako u jugoslovenskoj, ili bivšoj jugoslovenskoj, književnosti (jedan referat posvećen je odnosu Andrić – Kiš) tako i u kontekstu evropske književnosti (jedno izlaganje na temu Andrić – Šekspir). Andrićev tamnički ciklus korespondira sa ciklusom tekstova o zatvorima 20. stoljeća, posebno onim dominantnim – fašističkim i sovjetskim, odnosno staljinističkim. Ovi posljednji su posebno interesantni zbog strašnih represija koje su punile tamnice od tridesetih do pedesetih godina prošlog vijeka. I ako je iko dobro umjetnički osvijetlio tu problematiku, onda su to Rusi. Bilo bi interesantno da se utvrdi na koga se u tome ciklusu Andrić najviše oslanjao (on je sam spominjao niz pisaca koji su na ovaj ili onaj način uticali na njega – tu su i zapadnoevropski i istočnoevropski), ali u njegovo vrijeme nije bilo ARHIPELAGA GULAG A. I. Solženjicina. Za te paralele interesantni su i pojedini junaci, posebno Karađoz. Njegova upravnička strategija lomljenja zatvorenika korelira po originalnosti i suptilnosti sa isljedničkom taktikom Porfirija Petroviča iz ZLOČINA I KAZNE F. M. Dostojevskog. Oba se poigravaju – jedan sa zatvorenicima u AVLIJI, drugi sa glavnim junakom (Raskoljnikom). U oba slučaja to je perfidna igra. Taj je Karađoz nevjerovatan čovjek: ne možete ga uhvatiti ni za glavu, ni za rep, zatvorenici ne znaju kakvu da zauzmu poziciju jer je bio potpuno nepredvidljiv.

13. Kad je u pitanju neknjiževna problematika, bilo je referata posvećenih jeziku, ali nažalost nije bilo o stilu PROKLETE AVLIJE. I inače, u njegovoj percepciji poznat mi je samo manji rad Dragiša Živković, književnog teoretičara iz Novog Sada, odnosno Sarajeva. Ta je komponenta nedostajala na skupu. O stilu Iva Andrića prikupio sam toliko građe da će biti potrebno mnogo, mnogo vremena da se ona osmisli, objasni i i opiše. I kad se suočite sa takvom činjenicom preostaje Vam jedino da – ne žurite (treba uraditi ono što se može uraditi – *Festina lente!*).

U jezičkim radovima vidljiva je slabost: analizira se neki lingvistički problem na Andrićevom tekstu bez ulaska u piščev metodološki postupak ili tumačenje autorove pozicije (Andrić dolazi samo kako nekakva ilustracija) te se postavlja pitanje: A gdje je tu Andrić?

14. Posebna vrijednost ovoga simpozijuma je u tome što je prvi put u istraživanjima Andrića na jednom skupu stotinjak stručnjaka analiziralo jedan tekst od svega stotinjak strana, što ispada otprilike ovako: jedan stručnjak na jednu stranicu. Toga do sada nije bilo. I još jedna „stotka“: stotinu godina nakon boravka Andrića u Austriji (Beču, 2014) mi smo ovdje u Gracu detaljno razmotrili jedan od najboljih, ako ne i najbolji, njegov roman. Kroz sto godina možda će se desiti nešto slično (jer, uvjeren sam, materijala će i tada dovoljno biti), na ovom ili nekom drugom mjestu pa će nas se, vjerovatno, sjetiti po vrli-

nama i/li manama naših tumačenja. Ovaj simpozijum ima i težinu u tome što još jače pomjera istraživačku orijentaciju u Andrića ne na globalne teme, nego na sitne pa i one najsitnije, koje su samo naizgled takve. A što se odziva tiče, mislim da bi on bio ne mali kada bi tema bila, recimo ANIKINA VREMENA. Ili PISMO IZ 1920. Svaki Andrićev veći tekst mogao bi biti predmet posebnog simpozijuma. Skupovima o romanima NA DRINI ČUPRIJA, TRAVNIČKA HRONIKA i PROKLETA AVLIJA pokazujemo i dokazujemo da Andrića treba analizirati prije svega na njegovom tekstu.

15. Što se tiče narednog simpozijuma „Andrićevi ZNAKOVI“ (2015), radi se o pokušaju da se fokusira ono što se do sada nije fokusiralo, ono što se smatralo manje važnim. Kada se govorilo o Andriću kao ličnosti, u prvi plan je dolazila tema Andrić kao diplomata (objavljene su dvije-tri knjige o tome), Andrić kao političar (postoji čitava serija članaka u kojima se pokušava protumačiti Andrić kao predstavnik zvanične politike, kao ideolog nečeg, u pozitivnom i negativnom smislu i sl.), Andrić kao publicista. Na dosadašnjim skupovima (bilo gdje održanim) zanemarena je tema koja je za mene broj dva (broj jedan je „Andrić kao umjetnik, književnik“) – „Andrić kao mislilac, kao anatom ljudske duše“. Stoga bi to trebalo da to bude centralni problem narednog simpozijuma. U dvoumljenju da li za predmet skupa uzeti ženu, odnosno gospođicu/GOSPOĐICU, OMER-PAŠU LATASA ili ZNAKOVE PORED PUTA, shvatio/zaključio sam: treba izabrati ono što je sada malo, nedovoljno bilo valorizovano – Andrić kao filozof, mislilac. To je jedna od dominantni njegovog stvaralaštva. Vrlo je neobično da imamo tako malo istraživanja ove komponente. Ako pod „Andrić kao mislilac“ podrazumijevamo i „Andrić kao psiholog“, onda ta tema dobija još više na težini, pogotovo ako se uzme u obzir činjenica da već postoje posebna istraživanja nekih komponenti Andrićevog psihološkog sklopa (takva je, recimo, knjiga Ivana Nastovića ZAPISI O NESANICI IVE ANDRIĆA U SVETLU DUBINSKE PSIHOLOGIJE). Ali je ne manje važno kako sam Andrić analizira psihologiju drugih. Neophodno je da se na narednom skupu pozovu filozofi, psiholozi, psihoanalitičari, dakle da proširimo krug. Jer kako je kibernetika nastala? Okupljeni su na zajednički dijalog hemičari, fizičari i – filolozi. I onda je taj interdisciplinarni skup iznjedrio novu naučnu disciplinu. Eto to su razlozi zašto su ZNAKOVI PORED PUTA izabrani za temu narednog, 8. simpozijuma.

16. Andrić je nastao kao umjetnik dobrim dijelom u spoju književnosti i filozofije. A početo je čitanjem Kjerkergora u mariborskom zatvoru 1914. i 1915, što se obično spominje samo u tumačenju ranog Andrića. Filozofski je o Andriću ponajviše promišljao Nikola Milošević (autor knjige ANDRIĆ I KRLEŽA KAO ANTIPODI). Ako biste me pitali šta je Andrić u dvije-tri riječi, rekao bi: on je umjetnik i mislilac. Mi smo na sedam skupova govorili o njemu kao umjetniku, a na osmom ćemo ga analizirati kao mislioca. I ako to bude posljednji skup, onda ćemo na neki način zaokružiti Andrićevu stvaralačku liniju. A ZNAKOVI PORED PUTA (zabilješke, ponekad samo usputne i marginalne, razmišljanja od

1924. pa do smrti) mogu poslužiti kao osnova u tumačenju Andrića kao mislioca. Ali pri tome treba imati u vidu činjenicu da, možda, više filozofije možemo naći u njegovim književnim djelima, recimo u TRAVNIČKOJ HRONICI. Naslov skupa Andrićevi ZNAKOVI više je metafora nego eksplikacije jednog teksta (i AVLIJA je u naslovu 8. simpozijuma isto bila vrsta metafore – cilj je bio da se analizira kompletni tamnički ciklus sa vrhunskim predstavnikom – PROKLETOM AVLIJOM). Budući da su teme posljednjih triju simpozijuma bila tri književna teksta (romani NA DRINI ČUPRIJA, TRAVNIČKA HRONIKA, PROKLETA AVLIJA), onda i naredni simpozijum treba da nastavi takvu orijentaciju, tj. da u osnovi ima jedan konkretan tekst. Ako dođe do simpozijuma pod nazivom „Andrićeva GOSPODICA“, on neće podrazumijevati analizu isključivo romana pod tim imenom, već žene u Andrićevom kompletnom stvaralaštvu (primarni tekst bio bi roman pod tim imenom, a sekundarni svi tekstovi u kojima se govori o ženama).

17. Posebno bih želio da istaknem da su izlagači nastojali da izbjegnu bilo kakve suvišne, kontraproduktivne kvalifikacije i sve ono nije svrsishodno i umjesno u Projektu. Ovo je već sedmi simpozijum, ali se ne sjećam da je iko stavio u naslov nešto provokativno. Izlaganje koleginica iz Sremske Mitrovice, izazvalo je, nažalost, negativni odjek. Ali predstoji valorizacija svakog referata u pisanoj formi (za zbornik) pa ćemo vidjeti kako će se sve to završiti. Tokom projekta bilo je rijetkih „iskakanja“, međutim, ona su ostala na margini reagovanja, komentaranja i sjećanja. Cilj ovoga projekta je, između ostalog, da se okupe ljudi iz različitih zemalja i nacija oko mosta koji je pravio i napravio Ivo Andrić. Za ovaj projekat uopšte nije važna konstatacija da je Andrić nobelovac ovog ili onog naroda, jer takav iskaz ne nosi baš nikakvu novu informaciju. Bitno je ono što je rekao Andrić i što je moto našeg projekta: *Ne proučavajte mene, već proučavajte moje djelo.*

Arno Wonisch (Graz)

18. Kratko bih nešto rekao o radu jezične sekcije, za koju sam bio zadužen. U njoj smo se uglavnom bavili leksikom, frazeologijom, prevodenjem. Referata o stilu PROKLETE AVLIJE nije bilo (to bi mogla da bude značajna tema za sljedeću godinu). Na gramatičkom planu bio je jedan referat o glagolima (koliko sam shvatio, Andrić koristi sva glagolska vremena, aorist pogotovo, futur drugi, ali nema nijednog imperfekta, u što sam teško mogao povjerovati).

19. Centralno pitanje odnosilo se na leksik i prenošenje Andrićevih riječi na druge jezike. Najveći su problem, kao što znamo, piščevi orijentalizmi (već od samog naslova) i frazemi. Veoma je teško svakom prevodiocu da ih prenese na različite načine, različitim sredstvima u ciljni jezik. Interesantan je podatak da na talijanskom jeziku postoje čak tri prijevoda PROKLETE AVLIJE: jedan se pojavio nakon objavljivanja originala, drugi je iz sedamdesetih, a treći iz deve-